ՈՒՇ ԲՐՈՆԶԵ ԷՊՈԽԱՅԻ ՄԻ ՔԱՆԻ ՆՈՐԱՀԱՅՏ ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔԱՅԻՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐ

Հայաստանում կատարվող հնագիտական ուսումնասիրություններն անցյալ տարի նշանավորվեցին պաշտամունքային մի շարք հուշարձանների հայտնաբերումով։

Այդ հուշարձանները հիմնականում քարե կուռքեր և ֆալլիկ քանդակներ են, շինարարական աշխատանքների ու հնագիտական ուսումնասիրությունների ժամանակ հայտնաբերված, և առանձնակի հետաքրքրություն են ներկայացնում հին Հայաստանի տեղաբնիկների պաշտամունքի ուսումնասիրման գործում։

Ներկայումս Հայաստանում հայտնաբերված պաշտամունքային հուշարձանները կազմում են մի մեծ խումբ, որոնց առանձին օրինակները գտնվել են ռեսպուբլիկայի տարբեր հնավայրերում։ Զգալի թվով պաշտամունքային հուշարձաններ են հայտնաբերվել և նախկինում, Կարմիր-բլուրի (Թեյշեբաինի)[1], Դվինի[2] պեղումների ժամանակ և պատահարար՝ Աղջա-դալա (Էմիածնի շրջան) գյուղում։

Այս հուշարձանները հիմնականում պտղաբերության ու երկրագործական պաշտամունքի առարկաներ են, որոնց մասին ազգագրական տվյալները անհամեմատ լավ են պահպանվել Հայաստանում։

Մենք այստեղ բերում ենք 1961 թ. Հայաստանի տարբեր շրջաններում հայտնաբերված պաշտամունքային հուշարձանների միայն համառոտ նկարագրությունը։

Նկ. 1. Գորիսի շրջանում հայտնաբերված կուռքը

Քարե կուռքերից մեկը հայտնաբերվել է Գորիսի շրջանի Յայջի գյուղում՝ շինարարական աշխատանքների ժամանակ և ներկայումս գտնվում է տեղի գավառագիտական թանգարանում (նկ. 1)։

Կուռքը կերտված է սպիտակագորշ բազալտից, ունի 76 սմ բարձրություն և բովանդակում է հինգ դիմաքանդակ։

Վնասված են կուռքի հինգ դեմքերից երեքի կզակների ներքևի ծայրերը և բոլորի քթերը։

Բոլոր դեմքերի քանդակման սկզբունքը, ինչպես և համամասնության պահպանման նույնությունը, ընդհանուր է, դեմքերը կրկնում են մեկը մյուսին։ Դեմքերը՝ մեկ ընդհանուր գլխով և մեկ ընդհանուր գլանաձև պարանոցով հենվում են բառակուսի պատվանդանի վրա և տեսանելի են բոլոր կողմերից։

Դիմաքանդակների վրա պարզորոշ երևում են դուրս ընկած, քիչ կոր, սակայն լայն ճակատը, խորաքանդակ աչքերն ու բերանը, սուր ցցված քիթը։ Դեմքերը լայն են և քանդակման հիմնական սկզբունքով հավասար բոլոր մասերում։

Դեմքերի կզակները սուր են, դուրս ցցված և չեն միանում պարանոցին։ Հավանարար քարե այս կուռքը գրված է եղել պաշտամունքային որևէ շինության մեջ, կենտրոնական մասում։

Մեկ ուրիշ քարե կուռք հայտնաբերվել է Կիրովականի շրջանի Լեռնապատ գյուղում և ներկայումս ցուցադրված է Կիրովականի գավառագիտական թանգարանում[3]։

Լրիվ չպահպանված (կեսից կտրված) այս արձանը մոխրագույն բազալտից է, ունի 35 սմ բարձրություն և 20 սմ լայնություն։

---

[1] А. А. Мартиросян, Город Тейшебаини, Ереван, 1961; В. С. Сорокин. Древние идолы города Тейшебаини, Известия АН АрмССР, № 5, 1951.

[2] Կ. Ղաֆադարյան, Դվին քաղաքը և նրա պեղումները, Երևան, 1952, հատ. I։

[3] Կուռքը հայտնաբերվել է ազգագրագետ Վ. Բալոյանի կողմից։

Առանց բերանի դեմքի վրա պարզ երևում են բարձրաքանդակ քիթը և խորաքանդակ աչքերը։ Դեմքը հարթ է, վերին մասում նեղ, իսկ ստորինում՝ լայն։ Արձանը ամբողջական գլան է։ Գլխի ձախ կողմում պարզորոշ երևում է քառակուսի ականջը։

Առանձնակի հետաքրքրություն են ներկայացնում 1961 թ. Էջմիածնի շրջանի Ջեյվա գյուղի մոտ գտնվող Կրզըլ-Թափա բլրից մեր հայտնաբերած պաշտամունքային հուշարձանները։

Այդ հուշարձաններից մեկը մուգ գորշագույն տուֆից քանդակված մի քառակող կոթող է 1 մ 50 սմ բարձրությամբ և 30 սմ հաստությամբ ու հանդիսանում է ներկայումս միակ պահպանված, ամբողջական կուռքը Հայաստանում (Նկ. 2)։

Այս քարե կուռքը հարթ, պրիմիտիվ քանդակագործության լավագույն նմուշներից մեկն է և ձևավորման հատկանիշներով քիչ է տարբերվում վերը նկարագրված Դդիսի և Կիրովականի շրջաններից հայտնաբերված կուռքերից։

Քառակող հարթ քարի վրա երևում են օվալաձև, կզակի մասում սրվող բարձրաքանդակ դեմքը, մի հնարով կերտած ուղիղ քիթը և հազիվ նշմարելի խորաքանդակ աչքերն ու բերանը։

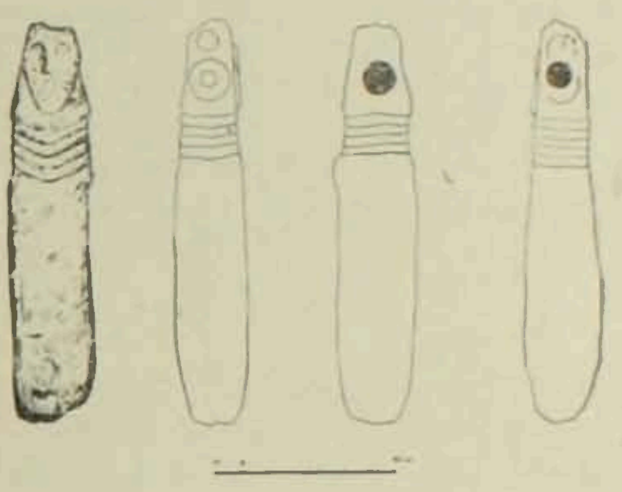

Նկ. 2. Քարե կուռք Կրզըլ-Թափայից

Կոթողի վերին մասում, գլխի մոտ, երկու կողմերից երևում են բարձրաքանդակ օվալաձև ականջները և նրանից ցած՝ մեծ ականջօղերը։ Հարթ մարմնի վրա հազիվ նշմարվում է պարանոցը, որի վրայով, կոթողի բոլոր կողմերից անցնում են չորս սիմետրիկ գծեր, որոնք հավանաբար որպես ուլունքներ զարդարում են կուռքը։ Արձանի հակառակ կողմում, գլխի ետևում և ձախ կողմում, ականջի փոխարեն պահպանվել են իրար միացող երկու փոսիկներ։

Կրզըլ-Թափայից հայտնաբերված կուռքերի մեջ եզակի օրինակ է նաև նստած կնոջ կավե մասիվ արձանիկը, որի ստորին և առջևի մասերը լավ չեն պահպանվել (Նկ. 3)։ Այն ունի 15 սմ բարձրություն և 8 սմ լայնություն ու լինելով նույնպես հարթ, պրիմիտիվ քանդակագործության նմուշ, իր ձևավորման հիմնական սկզբունքներով կրկնում է նախորդ, վերը արդեն նկարագրված քանդակներին։

Նկ. 3. Կնոջ կավե արձանիկ Կրզըլ-Թափայից

Հարթ, կլոր դեմքի վրա հազիվ նշմարվում է ճակատը և նրա վրայից մինչև պարանոցը իջնող, մազերը պատկերող զարդանկարը։ Դեմքի վրա դուրս է ցցված մեծ և կոր քիթը, որի երկու կողմերում և անմիջապես տակը երևում են սուր գործիքով փորված աչքերն ու բերանը։ Պարանոցը ծածկված է ուլունքների մի հաստ շարքով։ Արձանի մարմնի վրա, ուղիղ կենտրոնում, երևում է հավանաբար հագուստը կամ կրծքակալը պատկերող ուղղանկյուն, հորիզոնական գծերով զարդանկար։ Կրծքակալի երկու կողմերից, պարանոցից սկսած, իջնում են երկուական իրար զուգահեռ գծեր։ Արձանի ստորին մասի վրա, բոլոր կողմերից փորագրված են զարդանկարներ։

Նկարագրված պաշտամունքային հուշարձաններն իրենց բանդակման ոճով, նշանակներով ու ձևավորումով լավագույն զուգահեռներն են գտնում Հանձին Կարմիր-բլուրից և Դվինից հայտնաբերված կուռքերի։

Այսպիսի զուգահեռների գոյությունը մատնանշում է նաև այդ հուշարձանների թվագրությունը, որն արդեն նշված է ուսումնասիրողների կողմից, այն է՝ XIII—XII դդ. մ. թ. ա.[1]։

Լ. ԲԱԼԱՍԵՂՅԱՆ

---

[1] Л. А. Мартиросян. Идолы из раскопок Кармир-блура, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1958, № 2, էջ 136—138։